Karagöz Gazetesi ve Punch Dergisindeki Karikatürlerde Çanakkale Muharebeleri

Mustafa Müjdeci
Yrd.Doç.Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Giriş

Dünya tarihinin o güne kadarki en kapsamlı ve en geniş etki alanına sahip savaşı olan I. Dünya Savaşı'nın karikatürler üzerinden incelenmesine geçmeden önce mizah ve karikatür ile karikatürün tarihi ve Punch-Karagöz mecmuaları hakkında bahsetmek anlamlı olacaktır. Arapça kökenli bir kelime olan mizah, "gülmece" anlamında kullanılmaktadır.[1] Kâmûs-ı Türkî'de de benzer şekilde "şaka, latife, eğlence" tanımlanmaktadır.[2] Tanımlanması ve ölçülmesi zor bir kavram olan mizah için Aristotales, Platon, Darwin, Descartes, Kant, Hobbes, Freud ve Twain gibi düşünürler açıklama getirmeye çalışmışlardır. Yunanca akıcı ve ıslaklık anlamındaki "hygros" kelimesinden türemiş ve Latince'de "humere" olarak kullanılmış olan mizah, nemli anlamına gelmektedir.[3]

Farklı tanımları olmasına karşın mizahın en anlamlı tanımlarından biri Aydınlanma Çağı'nın ünlü Fransız düşünürlerinden Diderot'un (1713-1784) "absürdün mantığı" biçimindeki tanımıdır.[4] Bununla birlikte mizah, beklenenden farklı bir durumun ortaya çıkmasıyla beliren şaşkınlıktan ve şaşırtmacadan beslenmektedir. Esasen "uyumsuzluk" mizahı oluşturan temel kalıptır. Gerçekte olanla olması gereken arasındaki çatışmadan güç aldığı da söylenebilir. Bu noktada mizahın çevremizdeki tabii sayılan olaylardaki bir takım çarpıklık, uyuşmazlık, çelişki ve gülünçlükleri bulup açığa vurma, ortaya çıkarma şeklinde tanımlanması da mümkündür.[5]

1 *Türkçe Sözlük*, C.2, TDK Yayınları, Ankara, 1998, s.1572; Hamza Ermiş, *Arapça'dan Türkçeleşmiş Kelimeler Sözlüğü*, İstanbul, 2008, s. 449

2 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, 1996, s. 1330

3 İsmail Yardımcı, "Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010, 3/2, s.2

4 Erdoğan Tokmakçıoğlu, *Türk Basın Tarihi*, Ankara, 2011, s. 141

5 Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 2002, s. 282

Buradan da anlaşıldığına göre "eleştirel olmak" mizahın ana karakterini oluşturmaktadır.[6] Eleştirel olmasının özünde de geçmişten günümüze toplumsal gerçekliklere güzelleme yapmaktan ziyade toplumsal eleştiri geliştirmesi ve sorunları görünür kılarak bir nevi muhalefet üstlenmesi yer almaktadır.[7]

Mizahın özünde ve tanımında her ne kadar gülme/güldürme olsa[8] da her mizahî ögenin - özellikle de karikatürdeki ögelerin - güldürme işlevine sahip olduğu söylenemeyeceği gibi her gülmenin de mizah ve eğlenceden ibaret olmadığı bilinmelidir. Mizahın yalnızca "eğlendirmek/güldürmek" maksadıyla yapılmadığı tarihten günümüze pek çok mizah unsurunda görülmektedir.

Baskı dönemlerinde yada özgürlük ortamlarında farklı işlevler üstlenen/edinen mizah, siyasî baskı dönemlerinde patlamaya hazır bir bombanın patlamasını sağlayabilmektedir. İşkence veya farklı insanlık dışı muamelelere maruz kalan insanların ortaya çıkardığı mizah ögeleri, bir patlamanın ilk kıvılcımını oluşturabilmektedir. Bununla birlikte başlayan süreç ya sistemlerin yıkılmasına yada baskı altındaki insanların dayanma gücünün artmasına katkı yapmaktadır. Böyle baskı dönemlerinde "muhalefet" görevi üstlenen mizahın diğer işlevi ise özgürlük ortamlarında belirmektedir. Baskıların olmadığı dönemlerde günlük hayatın değişik meseleleri mizahın farklı dili, tarzı ve unsurlarıyla ele alınmaktadır.[9] Burada temel hedefi güldürme olan mizah, bazen baskılara karşı aşağı tabakanın bir "direniş biçimi" olarak görülmekle birlikte çoğu zaman toplumsal bir görev üstlenerek çok defa güldürmenin altında fert ve toplumdaki aksaklıkları, çirkinlikleri eleştirme ve iğneleme aracılığıyla düzeltmeye çalışmaktadır.[10] Mizahın bu yönlerinin aksine resmi görüş yada ideolojilerin halka ulaştırılmasının temel aracı haline gelmesi de mümkündür. Yani mizah ögeleri ideolojik meşrulaştırmanın aracı olarak da kullanılabilmektedir.

Bütün bunlar göz önünde bulundurularak mizaha sınırları belirlenmiş bir tanımlama yapmanın pek de mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Mizah, eski ve yeni dönemleri karşılayan bir tanımlamaya sahip olmasa

6 Selda Bulut, "Sendikal Basın ve Karikatür", *Ulusal İletişim Kongresi, Gülmenin Arkeolojisi ve Medyada Mizah Olgusu, Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Ulusal İletişim Kongresi Bildiri Kitabı*, 13-15 Mayıs 2010, Erzurum, 2011, s. 499-500

7 Aynur Köse, "1980'lere Mizah Üzerinden Bir Bakış: Gırgır Dergisi Örneği", *Ulusal İletişim Kongresi, Gülmenin Arkeolojisi ve Medyada Mizah Olgusu, Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Ulusal İletişim Kongresi Bildiri Kitabı*, 13-15 Mayıs 2010, Erzurum, 2011, s. 399

8 M. Bilal Arık, *1980'den Sonra Yaşanan Toplumsal Değişim ve Karikatürün Değişen İşlevi: Değişen Toplum Değişen Karikatür*, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1998, s. 43

9 Işık Tuncel-Mutlu Bahtiyar, "Mizahın Gerçek Yeri Neresi", *Türk Basınına Eleştirel Bir Bakış Denemesi: Kral Çıplak*, (Ed. M. Bilal Arık), Konya, 2005, s. 98-100

10 Salih Seyhan, "II. Meşrutiyet Döneminde Yayınlanan Mizah Gazetesi: Karagöz", *Ulusal İletişim Kongresi, Gülmenin Arkeolojisi ve Medyada Mizah Olgusu, Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Ulusal İletişim Kongresi Bildiri Kitabı*, 13-15 Mayıs 2010, Erzurum, 2011, s. 192

da her dönemde kendine has dili ile bir anlama ve anlatım metodu olarak görülmüştür.[11]

Mizahın söylem metodundan biri olarak görülen karikatür ise bu bakış açısıyla "mizahın dili" olarak görülebilir. "Çizginin dili" olan karikatür, mizahın önemli türlerinden biri olarak çizgi ile mizah yapmak olarak değerlendirilebilir. Mizah sözle yapıldığında hiciv, fıkra, taşlama; bedenle yapıldığında pandomim, çizgi film, tiyatro ve benzeri olarak ortaya konulmaktadır. Mizahın çizgiye aktarılarak gerekli mesajın verilmesi de karikatürle mümkün olabilmektedir. Çizimle yapılan mizah olarak da tanımlanabilen karikatür, İtalyanca yüklemek; (akü vb.) doldurmak; görevlendirmek; kurmak; şişirmek anlamlarına gelen "caricare"[12] kelimesinden türetilmiştir.

Karikatür, "İnsan ve toplumla ilgili her türlü olayı konu alarak abartılı bir biçimde veren, düşündürücü ve güldürücü resim"[13] olarak tanımlandığı gibi "bir kimsenin karakteristik çizgilerini hicvetmek maksadıyla mübalağalı bir şekilde bozarak yapılan resim" şeklinde de tanımlanmaktadır.[14] Bir başka tanımda "çizgiyle mizah yapma sanatı; insan ve toplumla ilgili her olayı konu alarak abartılı bir biçimde belirten düşündürücü ve güldürücü resim"[15] olarak belirtilen karikatür, AnaBritannica'da ise "kişi yada olayların gülünç, çelişkili yanlarını yakalayarak bazen yazıyla da desteklenen abartılmış çizgilerle mizaha dönüştürme sanatı" olarak tanımlanmaktadır.[16] Bir mizahi tür olan karikatürün tanımında tarih içerisinde farklı ifadeler kullanıldığı ve farklı biçimlerde anlamlandırıldığı anlaşılmaktadır. İlk tanımlarında yalnızca insan figürünün abartılmış portreleri olarak belirtilirken günümüzde daha geniş bir bakış açısıyla ortaya konulan karikatür tanımları ile karşılaşılmaktadır. Konusu insan ve insanın etrafında meydana gelen olaylardan müteşekkil olduğu için de kesin bir tanımının yapılamayacağı da düşünülmektedir.[17]

Tarihi insanlık tarihi kadar eski olduğu düşünülen karikatür için İtalya'daki Torino Müzesi'ndeki mızıkacı hayvanlar, Yunan vazolarındaki tanrı resimleri ve Roma'da Palatinus Tepesi'ndeki duvar resimleri gibi çeşitli tarihî ögeler başlangıç noktası olarak kabul edilebilmektedir. Hatta Eski Çin ve Hint medeniyetlerinde tapınaklardaki imgelerin karikatür olarak değerlendirilebileceğine dair görüşler de mevcuttur. Eski Yunan'da ka-

11 Georgi Kroumov, "Antik Gülümseyişler", (Çev. Ayşe Kim), *Gül Diken Mizah Kültürü Dergisi*, S. 3, Kış 1994, s. 21-22

12 *İtalyanca Büyük Sözlük*, FONO Açıköğretim Kurumu Yayınları, İstanbul, 2005, s. 163

13 *Türkçe Sözlük*, C.2, TDK Yayınları, Ankara, 1998, s.1220

14 *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.5, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, s. 198

15 *Büyük Kültür Ansiklopedisi*, C.7, Başkent Yayınevi, Ankara, 1984, s. 2552

16 *AnaBritannica*, C. 18, s. 188

17 Selçuk Hünerli, *Türkiye'de Gazete Karikatürünün Durumu ve Siyasi Karikatürün Söylemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1993, s. 19-20

rikatürün ileri olduğu iddia edilmekle birlikte Milattan yüzlerce yıl önce yaşamış Amerika yerlileri ise taşlar üstüne korkularını karikatürize etmişlerdir. Moğolistan'da vaktiyle ağaç kabuklarına kazılmış insan vücutlu yılanlar bulunmuştur. Yine Eski Roma'da Pompei kazılarında üç yüze yakın karikatürün çıkması Roma'da karikatürün yaygın olduğuna kanıt olarak gösterilmektedir.[18] Bu verilerin karikatürün atası olarak değerlendirilmesi bir yana bunların "abartılı anlatım"ın eski çağlardan beri kullanılagelen bir metot olduğu söylenebilir.

Osmanlı da dâhil olmak üzere pek çok ülkede 19. yüzyıldan itibaren gelişme gösteren karikatür, mecmualarda bir bölüm işgal etmekten ziyade farklı periyotlarla yayınlanan müstakil dergi ve gazetelerin bizatihi kendisi haline gelmiştir. 20. yüzyıla gelirken duygusal yoğunluğun zirve yaptığı dönemler olan savaş zamanlarında siyasî karikatürlerin yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmüştür. I. Dünya Savaşı yılları ise bir yandan cephelerde kıran kırana mücadelenin yaşandığı yıllar olurken bir yandan da psikolojik savaşın ve propagandanın çeşitli araçlarla yürütüldüğü bir dönem olmuştur. "Kalemle yürütülen savaş"ın bir kolu olarak değerlendirilebilecek olan karikatürler de bu dönemde ayrıca dikkati çeken tarihî kaynaklar olarak değerlendirilmiştir.

Karagöz Gazetesi ve Punch Dergisi

I. Dünya Savaşı'nın karikatürler üzerinden kronolojik takibinin ve değerlendirilmesinin yapılacağı bu çalışmada daha çok dönemin Osmanlı karikatürleri ve İngiliz karikatürleri incelenmeye çalışılacaktır. Karagöz, Osmanlı basınının 1914-1918 yılları arasında yayın hayatını sürdüren tek karikatür gazetesidir. Punch ise I. Dünya Savaşı'ndan yaklaşık 70 yıl önce Londra'da yayın hayatına atılan köklü bir mizah mecmuasıdır.

II. Meşrutiyet döneminin en önemli mizah gazetelerinden biri olan Karagöz, ilk Türk karikatürcüsü olarak bilinen Ali Fuat Bey tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. Ali Fuat Bey, Hayal, Kahkaha ve Çaylak gibi mecmualarda da çizmiştir. Karagöz'de ancak bir sene kadar çizebilen Ali Fuat Bey'den sonra Karagöz'ü Burhan Cahit Morkaya çıkarmaya başlamış, sonrasında Orhan Seyfi Orhon ve Sedat Simavi çıkartmıştır.[19]

Turgut Çeviker'in karikatürleri tasnifinde belirttiği gibi Karagöz'ün iki çizeri Baha ve Halit Beyler, Karagöz gazetesinde "tasvirci karikatürler"e yer vermişlerdir. Çizgiden çok altyazıya bağlı olarak geliştirilen kurguyla bu yazı üstüne ayrıntılı bir "çizgisel-betimleme" oluşturulmuştur. Oluşturulan karikatürler anlatım olarak eskidir ve Karagöz-Hacivat aracılığıyla mesajlarını iletmişlerdir.[20]

18 *Büyük Kültür Ansiklopedisi*, C.7, Başkent Yayınevi, Ankara, 1984, s. 2552

19 Hıfzı Topuz, *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*, İstanbul, 1997, s. 219-220

20 Turgut Çeviker, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Karikatürü", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*

Kısaca hayat hikayesine baktığımızda Karagöz Gazetesi'nin[21], Meşrutiyet'in ilanından yaklaşık 17 gün sonra 10 Ağustos 1908'de kurulduğu anlaşılmaktadır. Abdülhamid döneminin basın üzerindeki baskısı kalktıktan sonra ortaya çıkan yüzlerce yayından biri olan Karagöz, diğerleri gibi kısa süreli değil uzun soluklu bir mecmua olarak basın tarihimizdeki yerini almıştır. Kurucusu olan Ali Fuat Bey, ülkemizin ilk karikatürcülerinden biridir. Karagöz, çeşitli fasılalarla ve el değiştirmeleriyle 1955 yılına kadar yayın hayatında kalmıştır.

Karagöz'ün 10 Ağustos 1908 tarihli ilk nüshasının 4. sayfasındaki bu karikatür "istibdat döneminin dağılışını" resmetmektedir. İstibdat döneminin dağılmasından sonra ortaya çıkanlar "cinayet", "denaet", "alçaklık", "irtikab" ve "hafiyelik" olarak belirtilmiştir.

"Punch"[22] ya da "The London Charivari" ise Henry Mayhew ve Ebenezer Landells tarafından £25 sermaye ile 17 Temmuz 1841 yılında İngiltere'de kurulan ve haftada bir çıkan mizah ve hiciv dergisidir. Dönemindeki diğer karikatür ve mizah dergilerine nazaran daha yüksek edebi bir standart ve daha az acı içeriğine sahip olması düşünülerek çıkarılmıştır. Bir mizahi

Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1105

21 Ayrıntılı bilgi için bkz. Erol Üyepazarcı, "Uzun Soluklu Bir Halk Gazetesi: Karagöz ve Kurucusu Ali Fuat Bey", *Müteferrika*, S.19, s. 17-33

22 Ayrıntılı bilgi için bkz. www.punch.co.uk

Punch'ın ilk kapaklarından biri.

örnek olarak, "karikatür" kavramı tarihî ve günlük anlatıma yardımcı bir materyal olarak 1840 ve 50'li yıllarda en etkili araç olmuş ve bu İngiltere de sıkça kullanılan, başvurulan bir yöntem haline gelmiştir. Punch dergisi de İngiltere de "siyasi karikatür" alanında diğer karikatür dergilerinin öncüsü olarak ortaya çıkmıştır. İlk sayılarında da herhangi bir tarafın/partinin önyargısını taşımadığını belirtmiştir. Ayrıca siyasetin kuklası olmayacağını ifade ederek ilerici liberal düşünceye aşık muhafazakar bir dergi olacağını ifade etmiştir. Dergi uzun soluklu bir maceraya sahip olmakla birlikte kısa zamanda kitlelere ulaşmıştır. Yaklaşık 150-160 yıllık bir maziye sahip olan Punch, en son 2002 yılında kapanarak matbu yayın hayatını sonlandırmıştır ancak internet üzerinden yayın faaliyetlerine devam etmektedir.

Karikatürlerle Çanakkale Muharebeleri

Dünya tarihinde unutulmaz ve kalıcı izler bırakan I. Dünya Savaşı, sömürgeler döneminin başlamasıyla gelişen rekabet sürecinin son halkası olarak görülmektedir. Sanayi İnkılabı ve Fransız İhtilali'nin başlattığı dönem, 20. yüzyılın başında bütün dünyayı esir alan bir savaşa dönüşmüştür. Bu büyük savaşın şüphesiz en mühim cephesi Çanakkale olmuştur. Şubat 1915'ten Ocak 1916'ya kadar denizde ve karada aylarca devam eden mücadele, savaşın seyrini değiştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin süratle tasfiyesi ve savaş dışı kalması, Rusya'ya yardım ulaştırılması, tarafsız durumdaki Balkan devlet-

lerinin İtilaf Devletleri yanında savaşa katılması ve Almanya'nın Balkanlar üzerinden de sıkıştırılması gibi amaçlarla açılan cephe Osmanlı Devleti'nin mutlak galibiyeti ile neticelenmiştir. Bu cephedeki muharebeler de eşsiz bir zafer olarak Türk tarihindeki müstesna yerini almıştır.

Karagöz gazetesinde I. Dünya Savaşı öncesi ve savaşın başlangıcıyla ilgili onlarca karikatür yayınlanmıştır. Bu çalışmada yalnızca Çanakkale cephesiyle ilgili olanlar değerlendirilecektir. Cepheyle ilgili olmasa da Çanakkale ile ilgili ilk karikatür 30 Eylül 1914'te yayınlanmıştır. Henüz savaşa resmen girmemiş olan Osmanlı'nın hazırlıklı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

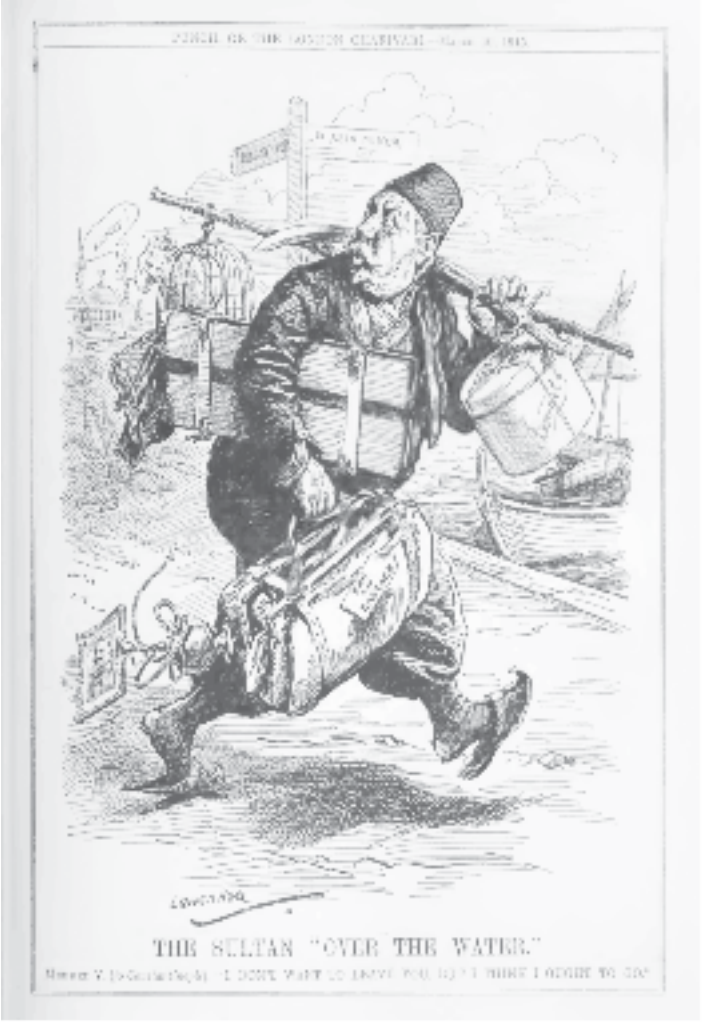
Karagöz: Yasak!!![23]

Osmanlı Devleti henüz savaşa resmen girmese de hazırlıklı olduğunu belirten bu karikatür, esasen hangi tarafta savaşa gireceğimizi de ihsas etmektedir. Bu ve bunun gibi pek çok karikatürde karşı tarafı hafife alma ve küçümseme söz konusudur. Zira İngiliz ve Fransız donanması birer sandal olarak çizilmiştir.

Çanakkale deniz çıkarmasından önce Punch'ta Osmanlı padişahının "tası tarağı toplamış kaçmakta olan" sefil ve perişan bir görüntüsü verilmektedir. Kendinden emin bir şekilde "elini kolunu sallaya sallaya Boğazlara gireceklerini" hissettiren bu karikatür dikkatlice incelenmeye değer bir karikatürdür. "Kısmet" diyen bir papağanla birlikte kaçan "kade-

23 Karagöz, S. 668, 17 Eylül 1330 (30 Eylül 1914) s. 4

rine razı", Alman imparatorunun resmini de yanından ayırmayan "Alman aşığı" ve nargilesini bırakmayan "keyfine düşkün" bir padişah imajı da gözlerden kaçmamaktadır.

Sultan «Suyun Üzerinde»
Mehmed V. (İstanbul'a): Seni bırakmak istemiyorum ama gitmeliyim.[24]

24 Punch, 10 Mart 1915

İngiliz dergisi Punch, heyecanlı ve kendinden emin bir şekilde "Kraliçe'yi Dardanel'e girişi"ni resmederken Karagöz ise günlerce bu cepheye ait karikatürlere yer vermiştir. Türk ordusunun kahramanlığı, İtilaf kuvvetlerinin beceriksizliği, İngilizlerin dalgaya alınması şeklinde ele alınan bir karikatür serisi Karagöz'de yer bulmuştur.

Kraliçe Elizabeth Dardanel'e giriyor.[25]

25 Punch, 17 Mart 1915

Çanakkale cephesi ile ilgili karikatürlerin Karagöz'ün 30 Eylül 1914 tarihli ve 668 sayılı nüshasında yayınlandığını söylemek mümkündür. Zira henüz savaşa girmemiş olan Osmanlı'nın hangi tarafta savaşa gireceğine dair ipuçlarıyla birlikte nasıl bir saldırı planına maruz kalacağının bilindiğinin anlaşıldığı bu karikatürde bir top namlusuna oturmuş ve "yasak" diyen karagöz figürü dikkati çekmektedir. Savaşa girildikten sonra benzer bir karikatürde "sal üzerinde İngiliz kepi giymiş bir köpeğin çıkarma yaptığı" ve bunun için hazırlıklı olunduğu mesajı verilmektedir.

Karagöz: Ulan pis köpek, neye kapıma gelip uluyorsun? Ulumak değil, çat diye orta yerinden çatlasan, patlasan nafile. Sana elimdeki eti şöyle bırak, Allah bilir kemiğini bile yutturmam.[26]

Aynı şekilde İngilizlerin "yenilmez armadası"nın "kağıttan bir donanma" şeklinde resmedildiği bir başka karikatürde Con Kikirik[27*], elinde balonuyla piposunu içen ve Times okuyan biri olarak karikatürize edilmiştir.

26 Karagöz, S. 711, 29 Kanunıevvel 1330 (11 Ocak 1915), s.4

27 * Karagöz gazetesi İtilaf Devletleri'ni karikatürize ederken genelde aynı figürleri kullanmıştır. Onları da aynı şekilde kendine göre isimlendirmiştir. İşte burada İngilizlerin adı "Con Kikirik" olarak nitelendirilmiştir. Dönemin İngiliz savaş bakanı Lord Kitchener'ın (1850-1916) isminden de esinlenildiği düşünülmektedir.

Karagöz: Gülerim aklına gülerim! Hah! Hah! Hah!... Kuvvetini toplayıp da ablukanın önüne mi geçmeğe çalışıyorsun. İşte iktidarın meydanda. Nafile gayret ediyorsun yavrum! Hele o arkana çektiğin bandıranın yaygarasına kulak asacak, aldıracak kimse kalmadı...[28]

Çanakkale deniz muharebelerine ait karikatürler Karagöz'de yer bulmaya başlarken Almanya'nın denizlerdeki etkinliğini artıran bir gelişmenin çizimi göze çarpmaktadır. Alman denizaltılarının İngilizler ve Fransızlar arasındaki iletişimi kopardığı ve yeni bir güç dengesi oluşturduğu vurgulanmaktadır.

28 Karagöz, S. 731, 14 Şubat 1331 (27 Şubat 1915), s.4

Karagöz: Seni melun Kikirik, Tangolar[29] kahyası, Alman aleyhine birbirinizle sarmaş dolaş olmağa kalkışmanın neticesini gördünüz mü? Yaşa Von der Alaman! Menhusların can boğazını tuttuk. Kikirik olduğu yerde çarpıldı, kaldı. Öbürünün de galiba sancısı tutmuş kıvranıyor.*

Hacivat: Denizler altından çıkıp beynlerine dayanan Alman ateşpare-i celadetiyle birbirinden ayrılan şu heriflerin haline bir de Karagöz'ün keyfine bakın.[30]

29 * İngilizler için "Con Kikirik" ifadesini kullanan Karagöz, Fransızlar için de "Tango" ifadesini kullanmaktadır.

30 Karagöz, S. 732, 16 Şubat 1331 (1 Mart 1915), s.1

Karagöz: gördün mü Kikirik Cenabları. Kalbimiz din ve imanla dolu! Bir hamlede üçü birden gitti; amiral kıçıkırık cenablarına bizden ilk selam olsun. Hiç şüphe etme bunun arkası da var.[31]

Çanakkale deniz muharebelerinin sonucuna ait ilk karikatürler yayınlanmaya başlamıştır. Bu andan itibaren Karagöz'de "aşağılama" ve "dalga geçme"ye yönelik karikatürler dikkati çekmektedir.

Karagöz: Çek bakalım, çek. Torpil yerine zehirli midyeden başka eline bir şey geçer mi? Sonra da senin kart Tangona ver de kemal-i iştiha ile patlayıncaya kadar yesin.[32]

31 Karagöz, S. 737, 28 Şubat 1331 (13 Mart 1915), s.1

32 Karagöz, S. 738, 2 Mart 1331 (15 Mart 1915), s.4

Kikirik: Çorbacı ben seni tanıyacağım gibi. Nerede görüştü idim?

Karagöz: Onu bana sor sen! Bir zaman yükseldi, yükseldi de size el uzatmağa kalktı idi. Fakat ne çare kaderi yardım etmedi. Tıkır mıkır baş aşağı yuvarlandı sayenizde eski haline geldi, yine Girit portakalcılığına başladı. Her şey aslına rücu eder.[33]

Karagöz: Koşalım Hacivat! Koşalım da temizleyelim. Yoksa böyle birer ikişer bunlar denizi dolduracaklar.

Afacan: Baba ben de düşenleri düşünüyorum da simit dağıtıyorum. Aç olmasalar gözlerini kaplayan hırsa kapılıp hücum etmezlerdi.[34]

33 Karagöz, S. 739, 4 Mart 1331 (17 Mart 1915), s. 4

34 Karagöz, S. 740, 7 Mart 1331 (20 Mart 1915), s.1

Karagöz: Yumurcak senin baban, Afacan senin de amcan Hacivat size Çanakkale'den hediye getirdi, bakınız. Cici cici gemiler.

Afacan: Ah babacığım onlar çürük. Biz ne yapalım? Bize desti getirseydi daha iyi olurdu.[35]

Hacivat: Karagöz bunlar nasıl balık böyle?

Karagöz: Ne olacak? Bir nev'i köpek balığı... Bu taraflarda yeni türediler denizin dibi hep bunlarla dolu...[36]

35 Karagöz, S. 741, 9 Mart 1331 (22 Mart 1915), s.4

36 Karagöz, S. 742, 11 Mart 1331 (24 Mart 1915), s. 4

Karagöz: Hacivat herifin haline bak! Gemiler battı, işte bu halde ters kepçe hücum ediyor... Kah! Kah! Kah!...[37]

Karagöz'de Almanya'nın üstünlüğü ve İngilizlerin zayıflığına dair karikatürlere yer verildiği günlerde Punch'ta ise Osmanlı'nın savaşa girişi ilginç ve zekice hazırlanmış bir karikatürle gösterilmektedir. 11 Kasım 1914 tarihli karikatürde bir çubuğa iptidai şekilde bağlanmış, hilali Alman kruvasanı (ay çöreği) şeklinde yapılmış bir Türk bayrağı taşıyan gariban duruşlu bir Osmanlı askeri ile klasik bir Alman subayına yer verilmektedir. Kruvasanın nasıl ortaya çıktığı tam olarak bilinmese de Viyana kuşatmasıyla ilişkilendirilen çeşitli hikayeleri anlatılmaktadır. Kuşatma esnasında Türklüğü ve İslamiyet'i temsil eden hilal şeklinde yapılan çöreklerin fırıncılar tarafından yapılıp dağıtıldığına dair anlatılan farklı hikayelere konu edilen kruvasanın Punch'daki bu karikatüre yansımış olması anlamlıdır. Zira Punch'a göre artık Türkiye "Almanlaşmış bir Türkiye'dir".

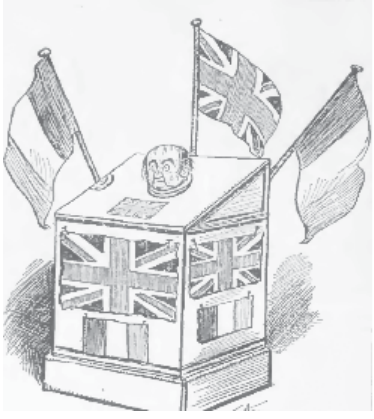
37 Karagöz, S. 743, 14 Mart 1331 (27 Mart 1915), s.4

Almanlaşmış Türkiye

İşte burada arkadaşım, ufak bir değişiklikle aynı eski bayrak.[38]

Punch, savaşa yeni dahil olan Osmanlı ile ilgili olarak çeşitli karikatürlere yer verirken Çanakkale'ye ait karikatürlere pek az da yer vermektedir. Bu dönemde Osmanlı'nın Almanya yanında savaşa girişinden sonra çizilmiş anlamlı karikatürlerden biri olarak değerlendirilebilecek olan bir karikatürde Alman/Hıristiyan ve Türk kültürüne ait unsurlar kaynaştırılmış olarak verilmektedir. Osmanlı fesi ve yukarı doğru hilal şeklindeki bıyıklarıyla bir Türk askerinin üzerinde demir haç madalyası şeklindeki düğme dikkati çekmektedir. Türk-Alman ittifakının "hilal ile haç ittifakı" olarak bu şekilde karikatürize edilmesi ilginç bir görüntü oluşturmaktadır.

Haç ve Hilalin İttifakı/Birleşimi[39]

38 Punch, 11 Kasım 1914

39 Punch, 10 Mart 1915

Çanakkale muharebelerinin sonrasında Punch'ta yayınlanan ilk karikatürde de Türk hamamında sıkışmış bir İngiliz resmedilmektedir.

Ev hamamında bir beyin vatansever çalışması – tabii ki savaştan önce alınmış.[40]

Punch'ta yer alan bu karikatür İngilizlerin yaklaşık yüzyıl önce kullandığı "hasta adam" tabirinin kendilerince revize edilmesinin bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Esasen bilinçaltında "Avrupa'nın hasta adamı"nın bir gün kalkma ihtimalinin her an canlı kaldığı anlaşılmaktadır. Kazanılan bir zafer bir anda "korkulan ama beklenen gerçek"le İngilizleri yüzleştirmiştir.

Hasta Adam»ın eski haline dönüşü

Türkiye: Ben vazgeçiyorum bu yataktan William, benim yerimi almayacak mısın?"[41]

40 Punch, 24 Mart 1915

41 Punch, 7 Nisan 1915

Karagöz'ün Çanakkale'yle ilgili karikatürleri devam etmektedir.

Karagöz: Buz gibi tutar, hararet söndürür, kızgınlığı giderir, Çanakkale destisidir. Sizden evvel arkadaşlarınız gördüler, denediler. İki yüz elli okka kadardır. Para ile değil ya, birde siz tecrübe ediniz bakalım, ne olur?!![42]

Hacivat: Karagöz açlık, işte böyledir; ne yapsınlar?

Karagöz: Ben de yem veriyorum ki bir daha gelip de başlarına gelecekleri görsünler... Bu sefer artık tamamıyla üstüne oturacaklar.[43]

42 Karagöz, S. 744, 16 Mart 1331 (29 Mart 1915), s.1

43 Karagöz, S. 745, 18 Mart 1331 (31 Mart 1915), s. 1

Karagöz: Hacivat; bu yürek bu kadar metin, bu kadar sağlam iken Tangoların, Kikiriklerin mermileri hiçbir şey yapamaz. İşte böyle can çıksın köpek gibi yerlerde sürünüp kalır.[44]

Boğaza çekilmiş bir zincirin üzerine resmedilen ve üzerinde "Çanakkale" yazılan kalbin, "milletin sağlam ve metanetli yüreği"ni sembolize ettiği dile getirilmektedir.

Karagöz: Aman Hacivat şu dünyayı korkutan donanmaya bak! Portakal kabuklarıyla muharebe ediyor...

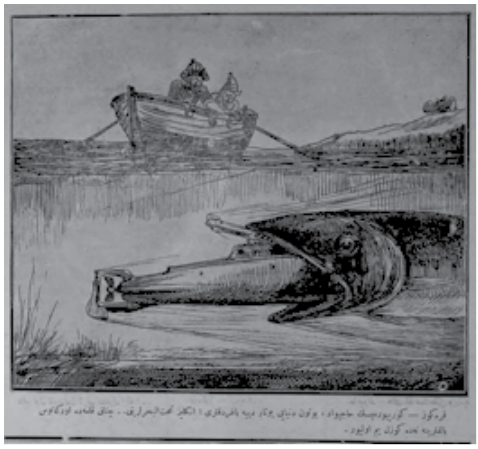
Hacivat: Ne yapsın Çanakkale'de başına gelen felaketten sonra şaşırdı kaldı böyle oldu. Don Kişot gibi portakalla mücadele ediyor![45]

44 Karagöz, S. 749, 28 Mart 1331 (10 Nisan 1915), s.4

45 Karagöz, S. 750, 30 Mart 1331 (12 Nisan 1915), s. 1

Karagöz: Yanık bağrına elindeki çanak devadır, oğlum! Onu ele geçirebilmek için uğraştığın dakikalardaki zararların hatırıma geliyor da seni ve seninkileri pansuman tedavihanesine götürüyorum. Nasıl beğendin mi?[46]

Karagöz: Görüyor musun Hacivat, bütün dünyayı yutar diye bağırdıkları İngiliz tahtelbahrlerini. Çanakkale'de orkinos balıklarına ne de güzel yem oluyor.[47]

46 Karagöz, S. 752, 4 Nisan (17 Nisan 1915), s. 4

47 Karagöz, S. 754, 8 Nisan 1331 (21 Nisan 1915), s.1

Hacivat: Bu askeri müzesinde görülecek pek çok şey var.

Karagöz: Öyle Hacivat. Çok istifade ettim. Bir çok şey öğrendim.

Hacivat: Ben de gördüm ama, bir şey.

Karagöz: Hay abdal hay. Baksana! Senin iki kalınlığındaki gülle ile İngilizler bir şey yapamadıkları halde hala utanmadan Çanakkale'ye gelip de havlıyorlar.[48]

Karagöz: Aman Hacivat, bir tekmede üçünün birden denize fırlatılması pek keyifli olur. Haydi sen de başla!

Hacivat: Sahih öyle, işte başladım![49]

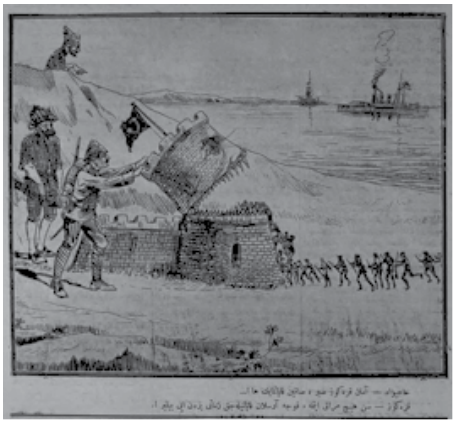
48 Karagöz, S. 755, 11 Nisan 1331 (24 Nisan 1915), s. 4

49 Karagöz, S. 757, 15 Nisan 1331 (28 Nisan 1915), s. 1

Çanakkale'de denizden geçemeyince karadan çıkarma yaparak Çanakkale'yi geçmeyi deneyen İtilaf Kuvvetleri uzun ve ağır şartlar altında geçen kara muharebelerinden de başarısızlıkla ayrılacaklardır. Zafere inanmış bir ruhla kendinden emin ve rahat tavırlarıyla Türk askerinin kararlılığı bundan sonraki karikatürlere de yansımış, Türk askerinin çıkarma yapan düşman askerinin "hakkından geleceği" vurgulanmıştır.

Karagöz: İşte sigaramı yaktım! Kibriti fırlattım, Jan Dark'larına yapıştı, âmade yakıyor ha! Maskara Tangolar mermileriniz Türk kahramanını sinek vızıltısı kadar olsun müteessir etmez... Nah işte bir kibrit daha caba!...[50]

Hacivat: Aman Karagöz sabır, sakın kapatman ha!

Karagöz: Sen hiç merak etme, koca arslan kapatılacak zamanı bizden iyi bilir![51]

50 Karagöz, S. 758, 18 Nisan 1331 (1 Mayıs 1915), s.1

51 Karagöz, S. 759, 20 Nisan 1331 (3 Mayıs 1915), s.1

Hacivat: Bu topal sersemler bu uzun yolu nasıl takip edebilir, Karagöz?
Karagöz: Benim de aklım ermiyor, Hacivat, fakat aklımın erdiği bir şey varsa yarı yolda bunların girip kalacaklarıdır.[52]

Bu arada Yunanistan henüz savaşa resmen girmemesine rağmen İtilaf Devletleri yanında savaşa girmesi konusunda baskıya maruz kalıyordu. Kral Konstantin ile Venizelos arasında bu konuda anlaşmazlık bulunuyordu. İtilaf Devletleri'nin daha Çanakkale Muharebeleri devam ederken Yunanistan'ın da savaşa katılması yönünde çeşitli teklifleri olmuştu. Bu durum Yunan iç siyasetinde karışıklıklara neden olmuştu. Resmi olarak Ekim 1917'de savaşa katılan Yunanistan da diğer bölge devletleri gibi en karlı çıkacağı zemini ve şartları kollamaktaydı. Savaşa girişi ile ilgili tartışmaların yaşandığı bir ortamda Karagöz'de çıkan bu karikatür, Osmanlı'nın Yunanistan'a ve onun hedeflerine dair bakış açısını ortaya koyması bakımından anlamlıdır.

52 Karagöz, S. 763, 29 Nisan 1331 (12 Mayıs 1915), s.1

Hacivat: Acaba dünyaya bu yeni Donkişot nereden çıktı, Karagöz?

Karagöz: Muayene etmedim, onun için donlu donsuz olduğunu bilmem. Yalnız herifci oğlu Megali İdea derdiyle nerede delikte deşikte fare tavşan varsa toplayıp arkasına topladığı bu ordu ile bir gün muhakkak donuna edeceğini biliyorum.[53]

Çanakkale cephesinin yansımaları Karagöz'de devam etmekte ve semboller üzerinden "karşı tarafla dalga geçme" ve kararlılık mesajları verilmeye devam etmektedir.

Karagöz: Hacivat, Hacivat! Şöyle yanıma gel de gör. Kahramanlarımız denizin dibine bir düşman gemisi daha gönderdiler.

Hacivat: Bu gayrete gemi mi dayanır? A Karagöz.[54]

53 Karagöz, S. 764, 2 Mayıs 1331 (15 Mayıs 1915), s.1

54 Karagöz, S. 764, 2 Mayıs 1331 (15 Mayıs 1915), s.4

Hacivat: Önündeki yüzükoyun gitti. Arkadaki pek iştihalı geliyor.

Karagöz: Sen çemberi sıkı tut. O birinciden daha acemidir! Akıbet aynı felakete o da düçâr olacak. Acemi cambazlar işte böyle elalem masharası [maskarası] olur. Kah kah kah!!![55]

Çanakkale cephesine ait kara savaşları başladıktan sonra çıkarma yapmadaki başarısızlığı düşman karargahındaki bir muhavereyle karikatürize eden Karagöz, bir sonraki karikatürde üzerinde "deniz hakimi" yazılı bir tabutla İngilizlerin hezimetine vurgu yapmaktadır.

Nöbetçi Neferi: Müjde! Müjde! Bir buçuk santimetre ilerledik.

Karagöz: "Müstehzi" Haber beşaret! Hah hah hah!!! Bir buçuk santimetrelik muzafferiyet! Hah hah! Fakat kaybettiğiniz acaba hangi miriametro ile ölçülecek!...[56]

55 Karagöz, S. 765, 4 Mayıs 1331 (17 Mayıs 1915), s. 1

56 Karagöz, S. 767, 9 Mayıs 1331 (22Mayıs 1915), s.1

Haciavat: Kikirikler ölmesine ağlaşıyorlar Karagöz.

Karagöz: Vaktiyle düşüneydiler, ne yapalım Hacivat? Dipte kumu bol olsun.[57]

Karagöz: Türk bugün uyandı, hakk-ı istiklalini tanıdı. Ey düşmanlar bundan sonra iyice biliniz ki hayat-ı istiklaliyesine uzatılacak her dest-i taarruzu top ile, tüfenk ile müdafaa eder.[58]

(Top namlusunun üzerinde "yaşasın ordu" ibaresi dikkati çekmektedir.)

57 Karagöz, S. 776, 6 Haziran 1331 (19 Haziran 1915), s.1

58 Karagöz, S. 782, 11 Temmuz 1331 (24 Temmuz 1915), s.1

Hacivat: Vur Karagöz vur. Başı bir defa destinin dar yerine tıkıldı. İçeriye girmesi de gayrı kabil vur! Vur![59]
(Testinin üzerinde "Çanakkale" yazmaktadır.)

Hacivat: Karagöz elinden tutmuşsun, onu öyle nereye götürüyorsun?
Karagöz: Nereye olacak? Geç kaldı. O da gelsin de boyunun ölçüsünü alsın, ötekiler gibi tamirciliğe başlasın.[60]

59 Karagöz, S. 790, 8 Ağustos 1331 (21 Ağustos 1915), s. 1
60 Karagöz, S. 794, 22 Ağustos 1331 (4 Eylül 1915), s. 1

Karagöz: Hay aptal hay! Nereye geliyorsun? Şaşarım aklına, batan gemilerinden geçecek yok bırakmadık ki...[61]

Karagöz'de bu karşı tarafı hafife alan karikatürlere yer verilirken İngiliz mecmuası Punch'ta ise Osmanlı'nın hafife alındığı ve "edilgen, muhtaç ve etkisiz" olarak resmedildiği görülmektedir. Diğer karikatürde de görülen "sürüklenen Osmanlı" durumu esasen Punch'taki pek çok karikatürde açık yada üstü kapalı bir şekilde yer almaktadır.

Barış Konuşması

İmparator: "Yıkıcı kılıcımın şimdiki ilerleme oranına bağlı olarak, bu yıl bitmeden barış sağlanmış olacak."

Türkiye sultanı: "Ve sanırım ben o zamana kadar bekleyemeyeceğim."[62]

61 Karagöz, S. 798, 5 Eylül 1331 (18 Eylül 1915), s.4

62 Punch, 25 Ağustos 1915

Ganymede ve Alman Kartal
Sultan: "Tabi ki, bu şekilde işgal edilmek büyük bir onur; yine de kuşun beni yalnız bırakmasını dilemeye başlıyorum."[63]

Karagöz: Vay Mösyö Kikirik vay! Aynayı eline al da bir haline bak! O vakit ne mashara olduğunu görür, anlarsın. Köpek balıklarına bile gülünç oldun. İstersen bir daha gel de kahkahadan alem patlasın.[64]

63 Punch, 6 Ekim 1915

64 Karagöz, S. 806, 3 Teşrinievvel 1331 (16 Ekim 1915), s. 1

Karagöz: Vay ulan Max Linder! Sen de buraya geldin ha! Heriflerin hali burada mashara olduğu için seni mi gönderdiler? Sinemada masharalıklarına kahkahalarla gülerdim. Bakalım, şimdi de burada bizi nasıl güldüreceksin? Senin herifler kaçarken sinemasını mı alacaksın?[65]

Karagöz: Kahraman, şeci askerlerimiz vazifesini ifa ettiler, Hacivat! Şimdi kedinin, köpeğin bile hazmetmediği bu Kikirik laşelerini denize atmak vazifesi seninle bana düşüyor. Yaşasın var olsun kahraman askerlerimiz...[66]

Çanakkale muharebelerinin kesin neticesi Punch'a aşırı sevinçli Osmanlı padişahının yer aldığı karikatürle yansımıştır. İngilizler yenilgiyi

65 Karagöz, S. 821, 25 Teşrinisani 1331 (8 Aralık 1915), s.1

66 Karagöz, S. 825, 2 Kanunısani 1331 (15 Ocak 1916), s.4

kendilerine yakıştıramamışlar ve Alman imparatorunun dilinden "su onların elementi" ifadesini kullanarak mağlubiyeti hafife alan bir tavır takınmışlardır.

Gelibolu - ve sonrası?

Sultan: Beni tebrik et, William. Hiç İngiliz kalmadı. Hepsini denize döktüm.

İmparator: Çok dikkatsizsin. Su onların elementi"[67]

Sonuç

En zor zamanında dünyanın en güçlü donanması karşısında tarihe geçecek bir zafer kazanan Osmanlı Devleti, her ne kadar çöküşünü engelleyemese de birkaç yıl sonra başlayacak olan Türk İstiklal Harbi'nin başarıya giden yolunun açılmasını sağlamıştır. Hiç şüphesiz I. Dünya Savaşı'nın çeşitli bakımlardan en önemli cephesi olan Çanakkale Cephesi'nin farklı bir anlatımla –karikatürlerin diliyle- resmedilmesi tarihî bakış açısının anlamlandırılması açısından önemlidir. Karikatürler, birinci elden dönemin kaynakları arasında yer almakla birlikte, kendisindeki duygusal yoğunluk göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Savaş gibi hissiyatın zirvede olduğu, propagandanın her türlüsünün taraflarca kural tanımadan kullanıldığı bir dönemde karikatürler de propaganda aracı ve psikolojik harp unsuru olarak görülmüştür.

Her şeyden önce çizimin/resmin evrensel yönlerinin olduğu kabul edilse de siyasî karikatür niteliğindeki Punch ve Karagöz'deki karikatürlerde verilen mesajlarda metodolojik ve biçimsel anlamda farklılıklar olduğu

67 Punch, 19 Ocak 1916

anlaşılmaktadır. İmgeler ve simgelerin her yerde aynı anlamları muhtevi olmadığı bilinmektedir. Buradaki karikatürlerde, çizerlerin farklı bir medeniyet dünyasına mensup konuları/toplumları ele aldıklarında bakış açılarının seçtikleri karakterlerle de paralellik arz ettiği görülmektedir. Unutmamak gerekir ki Punch ve Karagöz'de çizen karikatüristler "düşman" devletlere ait unsurları kendi değer yargılarıyla ve abartılı bir üslupla yansıtmaktadırlar. Her ne surette olursa olsun savaşan tarafların karikatüristlerinin hayal dünyasının dışa vurumunu kronolojik ve karşılaştırmalı olarak gözlemlemek savaşın yüzüncü yıl dönümünün konuşulduğu bir zaman diliminde daha anlamlı hale gelmektedir.

Gallipoli Battles in The Cartoons of Karagöz Newspaper and Punch Magazine

Mustafa Müjdeci

Abstract

World war one which Ottoman called as general war; presented different from others up to that date in the sense of hinterland, domain places, weapons and propagandas. In this war different propaganda instruments were used that concerns directly not only the soldiers fighting in the battlefront but also millions of people. In First World War one which many of the psychological warfare elements used, writers were also takes part. The newspapers and magazines published in the warring states have fulfilled their duty make propaganda and psychological warfare activities.

Battle of Gallipoli, one of the unique victories of Turkish history will be evaluated through cartoons in this study. In this context, cartons in humor magazine Punch founded in 1841, in London and humor newspaper Karagöz started broadcasting in 1908, in Istanbul will be examined. A try of discourse analysis will be made considering "the language of lines (drawings)" and "message in the cartoons".

Key words: Battle of Dardanelles, Caricature, World War I, Propaganda

Karagöz Gazetesi ve Punch Dergisindeki Karikatürlerde Çanakkale Muharebeleri

Mustafa Müjdeci

Özet

Osmanlı'nın Umumî Harp olarak isimlendirdiği I. Dünya Savaşı, cephe gerisi, etkinlik alanı, kullanılan silahlar ve propaganda araçları gibi çeşitli bakımlardan o güne kadarki savaşlardan farklılık arz etmektedir. Yalnızca cephede savaşan askerleri değil milyonlarca insanı doğrudan ilgilendiren bu savaşta sadece silahlar değil farklı propaganda araçları da kullanılmıştır. Psikolojik harp unsurlarının pek çoğunun kullanıldığı I. Dünya Savaşı'nda kalemler de savaşa iştirak etmiştir. Savaşan devletlerde yayınlanan gazete ve dergiler propaganda ve psikolojik harp faaliyetleri için üzerlerine düşeni yerine getirmişlerdir.

Bu çalışmada Türk tarihinin eşsiz zaferlerinden biri olan Çanakkale Muharebeleri karikatürler üzerinden değerlendirilecektir. Bu çerçevede 1841'de Londra'da kurulan Punch mizah dergisi ile 1908'de İstanbul'da yayın hayatına başlayan Karagöz mizah gazetesindeki karikatürler incelenecektir. "Çizginin dili" ve "karikatürlerdeki mesaj" dikkate alınarak bir söylem analizi denemesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Muharebeleri, Karikatür, I. Dünya Savaşı, Propaganda